

AKADEMICKÁ KONSORCIA NA ELEKTRONICKÉ INFORMAČNÍ ZDROJE: HISTORIE A PŘEHLED SOUČASNÝCH AKTIVIT

Miroslav Bartošek, Jaroslav Šilhánek, MU Brno, VŠCHT Praha

1 Úvod – konsorciální prehistorie

Přestože historie využívání elektronických informačních zdrojů v některých oblastech u nás je stará již více jak 30 let (viz magnetopáskové chemické a jiné databáze provozované ÚVTEI v Praze již od roku 1969 a poskytující strojové rešerše akademickým i průmyslovým institucím v celém tehdejší Československu), v širším měřítku lze přístup k profesionálním elektronickým informačním zdrojům pro potřeby vědy, výzkumu a výuky na většině českých vysokých škol datovat zhruba do počátku 90. let. V té době se na školách objevují první samostatně provozované elektronické báze, svým rozsahem a významem odpovídající tehdejší u nás dostupným technologiím, skromným finančním možnostem i obecně dlouhodobě zanedbávanému stavu většiny akademických knihoven a informačních pracovišť. Zejména kvůli pochopitelné snaze minimalizovat potřebné náklady se v naprosté většině pořizují jen sporadické izolované informační zdroje s jednouuživatelským přístupem, provozované na vybraných osobních stanicích bez možnosti vzdáleného přístupu. Mezi první patřily často informační zdroje, které uživatelé již znali a byli zvyklí používat v tištěné podobě – např. vybrané tematické řady bibliografické databáze Current Contents (v elektronické verzi provozované lokálně a distribuovány na disketách nebo pomocí ftp). Spíše ojediněle se vyskytovaly specializované víceoborové přehledové informační zdroje, jako Compendex na technicky zaměřených školách (na VUT již od roku 1992), Chemical Abstracts na chemických institucích, nebo Medline na některých lékařských pracovištích. Další skupinu zdrojů tvořily příležitostné jednorázové nákupy či dary, často bez možnosti dalšího obnovování a tím i bez většího dlouhodobějšího efektu. Kvůli silně omezenému přístupu bylo využití většiny těchto zdrojů obvykle omezeno na úzký okruh „informačně aktivních“ a zasvěcených pracovníků. V roce 1992 začíná budování celostátní akademické sítě CESNET jako základní komunikační infrastruktury mj. i pro budoucí sdílení elektronických informačních zdrojů.

V polovině 90. let začíná i u nás nástup informačních zdrojů na CD-ROM. Podstatně se rozšířila nabídka a s ní částečně i finanční dostupnost některých zdrojů. UK Praha a MU Brno jako jedny z prvních v akademické sféře instalují technologie pro vzdálený přístup k bázím dat na CD-ROM od různých producentů (technologie Ultra*Net a ERL), což spolu s rychlým rozvojem akade-

mických počítačových sítí (pokrytí, rychlost, spolehlivost) vytváří podmínky pro přechod od lokálních single-user zdrojů k síťovým víceuživatelským licencím. Lepší přístupové možnosti a tím i využitelnost informačních zdrojů umožnily obhájit / získat větší objemy financí na nákup elektronických informačních zdrojů z rozpočtů jednotlivých škol. Vznikají první úvahy a pokusy o společném nákupu a využívání drahých informačních zdrojů mezi příbuznými akademickými pracovišti (již v roce 1995 byl například zahájen společný provoz chemické strukturní a reakční databáze CrossFireplusReaction („Beilstein“) mezi VŠCHT Praha a Univerzitou Pardubice). Pro jejich realizaci ve větším měřítku však scházely v té době dvě základní věci: peníze a zkušenosti.

Problém financí vyplýval jednak ze samotné výše potřebných prostředků (roční předplatné špičkového elektronického zdroje pro středně velkou univerzitu představuje často investici v řádu milionů korun), jednak z faktu, že nestačí tyto finanční prostředky získat jednorázově, ale již tak vysokou investici je nutné opakovat každoročně po dlouhé období. Rovněž problém nedostatku zkušeností měl dvě roviny: jednak chyběly jakékoliv zkušenosti s vytvářením a provozem velkých informačních konsorcií zahrnující záležitosti organizační, legislativní i finanční, současně však na většině škol chyběly také zkušenosti s tím, nakolik jsou jejich uživatelé – vědečtí pracovníci, učitelé, studenti – ochotni a schopni využívat nové informační zdroje v takové míře, která by ospravedlnila v našich podmínkách často až extrémně drahé investice do jejich nákupu.

2 Konec 90. let – první konsorcia

Prvním významnějším impulsem, který podpořil spolupráci vysokých škol při společném nákupu a využívání elektronických informačních zdrojů, bylo vyhlášení tříletého programu „LB - Rozvoj informační infrastruktury pro výzkum a vývoj“ ministerstvem školství na podzim roku 1997. Program přinesl jednak vyšší objemy dotací využitelných částečně i pro nákup elektronických informací pro vědu a výzkum, jednak nabídl i delší než jednoletou perspektivu pro řešitele. V rámci programu LB získaly granty v řádu milionů korun dva projekty zaměřené přímo na konsorciální informační zdroje:

- LB98100 : Current Contents Connect na vysokých školách v ČR
- LB98084 : Konsorcium českých VŠ pro společné sdílení chemických strukturních a reakčních bází dat CrossFireplusReaction

Oba projekty přinesly řadu zkušeností a do jisté míry i inspirací pro následující konsorciální projekty v této oblasti, proto se o nich zmiňme podrobněji.

2.1 Projekt Current Contents Connect

Cíle projektu: Tento 2-letý projekt 1998-1999 (nositel MU Brno, hlavní řešitel M.Bartošek) si kladl za cíl „vytvořit podmínky pro efektivní zpřístupnění multioborové bibliografické databáze Current Contents v prostředí www všem vědecko-výzkumným pracovníkům, učitelům a studentům na všech VŠ v ČR, kte-

ré o to projeví reálný zájem podložený finanční spoluúčastí na krytí potřebných nákladů“.

Charakteristika informačního zdroje: CCC je webová forma multioborové bibliografické databáze Current Contents od Institute for Scientific Information (<http://www.isinet.com>) vydávaná již od roku 1957. S týdenní aktualizací zveřejňuje obsahy prakticky všech významných vědeckých časopisů světa, včetně abstraktů v angličtině a úplných bibliografických údajů o každém článku ze sledovaných časopisů (ročně jde o více než 8.300 časopiseckých titulů, 64.000 výtisků a 1.220.000 bibliograficky zpracovaných jednotek). Tématicky jsou časopisy rozděleny do sedmi řad: Life Sciences; Engineering, Computing & Technology; Social & Behavioral Sciences; Clinical Medicine; Physical, Chemical & Earth Sciences; Agriculture, Biology & Environmental Sciences; Arts & Humanities.

Způsob řešení: Vzhledem k předpokladu navrhovatelů, že objem finančních prostředků v programu LB by neumožnil nákup plošné celonárodní licence, byl zvolen následující postup:

- (a) vytvořit počáteční mini-konsorcium tvořené třemi velkými multioborovými univerzitami (UK Praha, MU Brno, UP Olomouc), které již v té době investovaly velké vlastní finance do nákupu různých forem Current Contents
- (b) podpořit z grantu přechod na podstatně efektivnější (ale také podstatně dražší) formu Current Contents, na www-verzi Current Contents Connect (CCC)
- (c) vybudovat, zprovoznit a v dlouhodobém provozu ověřit český Intranet server pro CCC
- (d) rozšířit mini-konsorcium o další zájemce a přejít na dlouhodobé samofinancování informačního zdroje.

Typ a způsob přístupu: Jedná se o on-line informační službu přístupnou standardním www-prohlížečem z počítačů nacházejících se v Internetovém adresovém prostoru členů konsorcia. Data jsou uložena na serveru firmy ISI ve Philadelphii a/nebo na lokálním zrcadleném serveru (tzv. Intranetovský přístup). V projektu byla zvolena varianta přístupu uživatelů na zrcadlený server na UK v Praze, <http://ccc.cuni.cz>. Počet souběžně přistupujících uživatelů neomezený.

Způsob zpoplatnění: Roční licenční jednorázový poplatek. První rok byla licence hrazena z větší části z grantu; v druhém roce již hradil každý účastník z vlastních zdrojů celý poplatek stanovený producentem v závislosti na velikosti instituce.

Konsorcium: K 1. srpnu 1998 byl zahájen konsorciální provoz serveru CCC pro UK Praha, MU Brno a UP Olomouc. Licenční smlouva o využívání informačního zdroje byla uzavřena mezi UK Praha a producentem zdroje ještě před zahájením projektu. Ostatní dva členové konsorcia k ní byli posléze připojeni formou dodatku. „Konsorcium“ vzniklo jako volné sdružení, nebylo konstituováno do podoby samostatného právního subjektu. Původní předpoklad o zastřešení kon-

sorcia zájmovým sdružením právnických osob CESNET se nakonec pro nezáměrem CESNETu nerealizoval.

V roce 1999 byly zahájeny přípravy na rozšíření konsorcia o další zájemce – Akademii věd ČR a Západočeskou univerzitu Plzeň (ostatní zájemce odradila výše licenčních poplatků, která i přes přislíbenou 20% konsorciální slevu nebyla pro většinu škol z vlastních rozpočtů akceptovatelná). Vyhlášení programu LI na podzim 1999 a příprava celoplošné licence Web of Science však připravované rozšíření zastavilo. Stávající členové CCC-konsorcia se rozhodli předplatné k 31.7.2000 ukončit a přejít na databázi Web of Science (která je do jisté míry „nadmnožinou“ CCC), protože financování obou zdrojů bylo nereálné.

Hodnocení přínosu: Projekt byl hodnocen jako úspěšný, přestože se z dlouhodobého hlediska nepodařilo naplnit původní představy o rozšíření konsorcia na další vysoké školy. Většina škol nebyla v té době ochotna akceptovat náklady v řádu stovek tisíc až milionů korun ročně za jeden informační zdroj z vlastních rozpočtů. Úvahy o získání státní dotace na národní licenci byly přerušeny vyhlášením programu LI a novým projektem Web of Science, který díky řádově vyšším dotacím nabídl podstatně levnější variantu. Hlavní přínos projektu spočíval jednak ve zpřístupnění cenného informačního zdroje doslova každému členu akademické obce zúčastněných institucí (počet přístupů za dvouleté období přesáhl 30.000, celkový počet provedených rešerší se pak blížil počtu 100.000), jednak v získání praktických zkušeností, na něž navazuje i svým způsobem nástupnický projekt Web of Science.

2.2 Projekt CrossFireplusReaction („Beilstein“)

Cíle projektu: Tříletý projekt 1998-2000 (nositel VŠCHT Praha, hlavní řešitel J. Šilhánek) s cílem získat pro hlavní chemická pracoviště českých vysokých škol a Akademie věd elektronickou verzi klíčového informačního zdroje pro oblast organické chemie.

Charakteristika informačního zdroje: CrossFireplusReaction je komerční označení pro databázový systém schopný zpracovávat jak alfanumerická data, tak graficky reprezentované struktury chemických sloučenin, který byl vytvořen pro převod základního díla organické chemie, „Beilsteins Handbuch“. V tištěné podobě má toto dílo, které vycházelo prakticky během celého 20. století, více než 600 svazků, jejichž obsah byl kompletně převeden do elektronické podoby a navíc doplněn o velmi rozsáhlý materiál za posledních 20-30 let, který v tištěné podobě zatím nevyšel (a už nikdy nevyjde).

Producentem databáze je Beilstein Informationssysteme GmbH (<http://www.beilstein.com>). Elektronická báze dat Beilstein sestává ze tří modulů: modul sloučenin obsahuje cca 8 milionů záznamů o organických sloučeninách včetně grafické reprezentace jejich struktury a úplného soupisu známých fyzikálně-chemických vlastností. Ty jsou uvedeny buď v explicitní numerické podobě nebo v případech, kdy se jedná o složitější funkční závislosti, odkazem na původní literaturu. Další modul je modul reakcí obsahující cca 5 milionů zá-

znamů o vzájemných přeměnách souboru sloučenin opět včetně grafické reprezentace reakčních schémat a konkrétních reakčních podmínek, a konečně modul citací, ve kterých jsou výše uvedené faktografické informace obsaženy. Všechny moduly jsou navzájem propojeny. Hlavní oblastí zaměření je organická chemie.

Způsob řešení: Systém je v provozu pro VŠCHT v Praze a Univerzitu Pardubice od r. 1995, konsorciální přístup pro CrossFireplusReaction („Beilstein“) byl otevřen v červnu 1998 dalším členům konsorcia (viz níže). Na tento již realizovaný projekt naváže nový projekt s cílem zpřístupnit chemikům také databázi Gmelin zaměřenou na oblast anorganické chemie (dohromady tedy obě báze budou pokrývat celou chemii v klasickém smyslu). Báze CrossFire Gmelin je zatím přístupná pouze pro VŠCHT v Praze jako základ konsorciálního přístupu, který bude umožněn grantem programu LI i pro další zájemce – ať již členy stávajícího konsorcia nebo případně i další od r. 2001.

Typ a způsob přístupu: Jedná se o typickou architekturu klient-server: server je umístěn na VŠCHT v Praze, uživatelé jak na VŠCHT tak na ostatních institucích přistupují pomocí speciálního klienta „Beilstein Commander“ na základě přidělených ID a hesel, prostřednictvím stávající akademické sítě TEN34/TEN155. Producent ohlásil přístup webovským prohlížečem v roce 2000.

Způsob zpoplatnění: Systém je pronajímán pro instalaci na lokálním serveru za roční licenční poplatek. Cena je odvozována od počtu současně pracujících uživatelů, přičemž producent na základě svých odhadů předložil požadavek na minimální výši licenčního poplatku za určitý počet současně pracujících uživatelů. Od této částky se především odvozuje spoluúcast státu formou víceletých grantů ve výši 50 % celkové částky a dále pak roční licenční poplatek za jednoho současně pracujícího uživatele. Členové konsorcia se rozhodují, jaký počet současně pracujících uživatelů (v terminologii producenta se používá termín „seat“) jsou ochotni zaplatit a padesátiprocentní příspěvek z grantu je použit na úhradu dalšího stejného počtu současně pracujících vstupů („seats“).

Konsorciium: Na systém CrossFire Beilstein (a server na VŠCHT Praha) jsou od r.1998 připojeny následující instituce: VŠCHT Praha, UK Praha (PřF), UK Praha (FarmF Hradec Králové), MU Brno (PřF), UP Olomouc (PřF), Univerzita Pardubice (ChemF), VFU Brno, Ostravská univerzita, VUT Brno (ChemF), VUT Brno (TechnF Zlín), AV ČR-Knihovna, AV-Ústav makromolekulární chemie, AV-Ústav základů chemické techniky.

Jedná se o neformální konsorciium, protože producent byl ochoten uzavírat parciální smlouvy s jednotlivými členy „konsorcia“ na částku, kterou si sami platí, přičemž licenční smlouva s hlavním řešitelem grantu a příjemcem státního příspěvku obsahuje klausuli v tomto smyslu, že opravňuje člena konsorcia využívat další přístup hrazený hlavním řešitelem. V podstatě se jedná o plošnou multilicenci, protože východiskem je minimální licenční poplatek za stanovený počet současně pracujících uživatelů pro akademické instituce v celé ČR. Počet institucí využívajících systém není omezen, musí být ale splněna výše uvedená „rovnice“, tj. počet „seats“ za tolik a tolik. Jestliže se instituce podělí o daný po-

čet, platí každý méně, jestliže někdo odpadne, musí se ostatní o minimální částku podělit. Aby bylo možné tento požadavek splnit, byl jednak potřebný padesátiprocentní podíl státu a jednak VŠCHT Praha, která má sice největší počet „seats“, ale také platí téměř 1 milión Kč ročně. Tato situace je možná jen proto, že v rozpočtu VŠCHT v Praze byla částka na nákupy tištěných svazků, která dosahovala téměř 1 milión již v roce 1992-4 a VŠCHT byla tedy schopna využít nabídku na získání licence pro celou školu za částku 65.000 DEM. Zatím tento systém celkem velmi dobře fungoval; letos došlo poprvé k úbytku jednoho „seats“, který bude nutné ještě řešit.

Hodnocení přínosu: Je možno bez nadsázky konstatovat, že tento systém se stal téměř samozřejmou součástí práce v oblasti organické chemie a především skutečně akademická pracoviště na přírodovědeckých fakultách, chemických fakultách VŠCHT v Praze a Univerzity Pardubice a na několika ústavech AV ČR si již práci bez tohoto přístupu nedovedou představit. Je ale nutné znovu zdůraznit, že tento okruh skutečně velmi aktivních uživatelů není v současné době schopen splnit licenční podmínky a uhradit požadované minimální poplatky bez státní spoluúčasti. Zvláště pro menší fakulty nebo jen katedry chemie je konsorciální částka za jedno „seats“ mimořádně příznivá a umožňuje jim tento zdroj vůbec využívat. „Ceníková“ částka pro akademické instituce ve výši cca 65.000 DEM je pro takové školy zcela mimo reálné možnosti.

3. Současné konsorciální aktivity

Oba výše uvedené projekty potvrdily, že je nereálná představa získat světové profesionální informační zdroje za ceny podstatně odlišné od cen světových. V praxi to v naší současné situaci znamená, že vysoké školy a akademická pracoviště obecně si tyto pro vědu a výzkum často nepostradatelné informační zdroje obvykle nemohou z vlastních prostředků dovolit vůbec, anebo jen ve velmi omezené podobě, která často silně ztěžuje či téměř znemožňuje efektivní přístup většímu množství uživatelů. Situace je navíc komplikována tím, že k pokrytí informačních potřeb všech na škole pěstovaných oborů je zapotřebí nakupovat velké množství různých informačních zdrojů. Kde na to vzít?

Počátkem roku 1999 se z podnětu Ústřední knihovnické rady (při Ministerstvu kultury ČR) začal připravovat program *Optimalizace dostupnosti ze světových periodických zdrojů pro český výzkum, vývoj a vzdělávání*. Program měl být podpořen státní dotací ve výši několika desítek miliónů korun na nákup zahraničních periodik jak v klasické papírové podobě tak i v elektronické verzi, včetně navazujících služeb dodávání dokumentů. O zajištění výběru, nákupu a zpřístupnění zdrojů širokému okruhu knihoven se mělo starat cca 5 oborově zaměřených technologických center, schopných technicky a personálně zajistit požadované služby. Mimo jiné se předpokládalo vytváření oborově zaměřených informačních konsorcií.

Návrh vzbudil mezi knihovníky a uživateli široký ohlas; vznikly koordinační oborové skupiny, které se soustředily na zmapování kritických informačních potřeb uživatelů ve své oblasti a zpracování prvních návrhů.

Program Optimalizace se však bohužel nepodařilo (z finančních důvodů) dotáhnout do stádia realizace. Přesto však měl svůj význam: ve druhé polovině roku 1999 vyhlásilo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR nový čtyřletý program *LI – Informační zdroje pro výzkum a vývoj*, který ideově do značné míry na program Optimalizace navazoval. Navíc umožnil zúročit práci přípravných skupin do podoby konkrétních projektů pro program LI.

Program LI díky své na naše poměry relativně štedré výši celkové dotace (kolem sta miliónu korun ročně) a poměrně dlouhé čtyřleté realizační době přinesl skutečný průlom do dosavadní situace v získávání odborných informačních zdrojů, a to i (zejména?) v elektronické podobě.

Ve dvou kolech (v lednu a červnu 2000) bylo schváleno celkem 47 projektů, řada z nich na konsorciální nákup elektronických informačních zdrojů. Uvedme přehled těch hlavních, o nichž se nám podařilo získat v době psaní příspěvku bližší informace (výťah z nich je uveden v příloze). Projekty schválené v lednu 2000 se vesměs nacházejí již v počátečních etapách realizace. Většina projektů je deklarována jako otevřená, s možností připojit za určitých podmínek i další akademické subjekty, které v původním návrhu projektu nefigurovaly.

a) projekty na multioborové informační zdroje (v závorce uvedeni nositelé projektu):

- Web of Science velkoplošná licence citační databáze WoS (Knihovna AV ČR)
- EIFL-Direct plošná multilicence online periodik EBSCO (Národní knihovna)
- Science Direct on-line verze časopisů Elsevier Science (STK a Suweco)

b) specializované informační zdroje:

- chemie pokračování stávajícího systému Beilstein a zpřístupnění dalšího modulu Gmelin (VŠCHT)
- biologie databáze Biological Abstracts a Zoological Records (UP)
- technika skupinová licence Ei Compendex, Inspec, Metadex, Iconda (ČVUT)
- matematika MathSci – elektronická verze Mathematical Reviews (UK)
- humanitní fulltexty časopisů ProQuest 5000, PCI Web a PCI FullText (UK)
- knihovnictví OCLC FirstSearch - souborný katalog, MVS, fulltext (Nár. knihovna)
- teologie plnotextová databáze Acta Sanctorum (AV ČR)
- medicína DB centrum STN International (oblasti Health a Medicine) (NLK)

- sport bibliografické DB SportDiscus, TourCD, Spolit a Spowis (UP)

Vedle těchto projektů finančně podporovaných z programu MŠMT LI se v různých institucích připravují (nebo jsou již v běhu) další aktivity na konsorciální využívání elektronických informačních zdrojů pro vědu a výzkum, leckdy s finančním příspěvkem ze zahraničních zdrojů. Z těch, které jsou známy autorům příspěvku, uvedme alespoň následující:

JSTOR – Journal Storage

Jedná se o mezinárodní nevýdělečné konsorcium (původně projekt amerických univerzit sponzorovaný Mellonovou nadací) zaměřené na digitalizaci a zpřístupnění klíčových amerických humanitních vědeckých časopisů (pokrývající oblasti od filozofie a sociologie, přes literaturu, lingvistiku, ekonomii, finance – až po matematiku, statistiku a nebo antropologii). V současnosti je k dispozici databáze 117 časopisů z Arts & Science I Collection, obsahující všechny články od prvního čísla časopisu, sahajícího mnohdy hluboko do minulého století, až téměř po současnost. Slovo „téměř“ je reprezentováno pohyblivou hranicí (obvykle tři až pět let od současnosti), stanovenou pro každý časopis zvlášť po dohodě s jeho vydavatelem tak, aby JSTOR nekonkuroval aktuálním tištěným číslem časopisů. Každý digitalizovaný článek je v databázi uložen jak ve formě obrázků naskenovaných stran (uživatel dostane na obrazovce či na tiskárně originální vzhled dokumentu), tak v textové podobě (umožňující fulltextové vyhledávání článků). Na konsorciu se podílí 750 účastníků, z toho byly v červnu 2000 čtyři instituce z České republiky: Akademie věd ČR, UP Olomouc, MU Brno a SU Opava. Konsorciální příspěvek je odvozen od velikosti instituce a pro české účastníky je z více jak 75% dotován Mellonovou nadací, takže celková výše poplatků vychází velmi příznivě. Přístup je pomocí standardního www-prohlížeče přes přístupový bod <http://www.jstor.org>. V současné době se pracuje na zpřístupnění dalších sbírek – General Science Collection, a Ecology & Botany Collection.

4. Závěr: některé postřehy a zhodnocení

Na širší zhodnocení přínosu konsorciálního zpřístupnění a využívání elektronických informačních zdrojů pro vědu, výzkum a výuku v naší akademické sféře je ještě brzy, vždyť valná většina projektů stojí teprve na samém počátku. Avšak již z dosavadních omezených zkušeností (podepřených poznatky ze zahraničí) lze uvést několik obecných postřehů.

Očekávané výhody a přínosy konsorciálního přístupu se dají shrnout do následujících bodů:

- získání zdrojů jinak nedostupných
- umožnění přístupu malým institucím/pracovištím
- možnost získání příznivějších cen na instituci
- efektivnější využití centrálních finančních zdrojů

- efektivnější/levnější provoz (administrativní a organizačně-technické výhody)
- stimulátor pro další rozvoj spolupráce mezi knihovnami a informačními centry.

Co nám ještě naopak chybí oproti nejvyspělejšími zemím:

- lepší vzájemná informovanost
- organizační platforma pro koordinaci stávajících aktivit a přípravu nových (pole pro sdružení CESNET či připravovanou Asociaci akademických knihoven ?)
- integrace již získaných informačních zdrojů (provázání sekundárních a primárních pramenů, napojení na knihovní katalogy, souborný katalog ČR, apod.)
- dlouhodobější výhled/politika státní podpory v této oblasti (co bude za 4 roky?)
- systematictější příprava uživatelů, účinnější komunikace s uživateli, zpětná vazba
- lepší hodnocení využívání a přínosu drahých informačních zdrojů.

Ze všech v článku uvedených skutečností i nově připravovaných aktivit (za zmínku stojí program VISK – *Veřejné informační služby knihoven* MK ČR v rámci Akčního plánu realizace státní informační politiky pro období do konce roku 2002, nedávno schváleného vládou ČR) by měl pramenit umírněný optimismus co se situace v přístupu k moderním informačním zdrojům týče. Budou-li realizovány všechny projekty, které byly přijaty k financování, budou naše možnosti v zásadě srovnatelné s možnostmi universit v rozvinutých zemích. Je ale nutné zdůraznit, že realizace konsorciálních řešení není zdaleka jednoduchá a představuje většinou velmi složitá a zdlouhavá jednání. Hlavním problémem je mimořádně rychlý rozvoj informačních technologií se všemi souvisejícími faktory, který staví jak producenty, tak i uživatele do situací, kdy musí přijímat dosti zásadní rozhodnutí při praktické neexistenci dlouhodobějších zkušeností. Nejde přitom jen o vývoj informačních technologií jako takových, ale především o ekonomické otázky, které jsou pochopitelně vždy ty nejdůležitější. Např. během cca 5 let sdíleného přístupu k systému CrossFireplusReaction změnil producent systému i báze Beilstein dvakrát svého majitele. I když se tyto změny zatím zásadně nedotkly celkové politiky producenta, přece jen takové majetkové přesuny vnášejí prvek nejistoty do jednání, kde proti rychle se rozhodujícímu soukromému subjektu stojí nutně méně flexibilní systém rozdělování veřejných prostředků.

Uzavírání smluv na delší období se zdá být výhodné, protože přináší prvek určité stability, ale nemusí to být vždy pravda. Pokud totiž producent na několikaletou smlouvu přistoupí, stanoví si zpravidla pro sebe daleko opatrnější podmínky, než pokud by se musel přizpůsobovat vývoji a konkurenci. Bude např.

chtít garantovat cenový nárůst na několik let dopředu, i když další vývoj a konkurence by jej mohly přinutit přistoupit na nárůst nižší nebo i negativní.

Přes značnou variabilitu v přístupech producentů k jednání o konsorciálních řešeních, je možné identifikovat některé trendy. Především se můžeme setkat se dvěma zásadními přístupy k návrhům finančních požadavků pro akademická konsorcia. Producenti buď přistupují na koncepci odvozovat ceny od počtu současně pracujících uživatelů nebo ji zásadně odmítají. Pro akademickou sféru má jednání založené na počtu současných přístupů určitou výhodu v tom, že umožňuje tlačit cenu dolů volbou jen několik přístupů. V případě některých zdrojů je totiž skutečně možné se spokojit i jen s jediným přístupem, a např. čtyři současně pracující uživatelé představují docela dobře přijatelný kompromis i u např. tak všeobecně užívaného zdroje, jakým je báze Chemical Abstracts. Někteří producenti se ale právě proto nechtějí nechat tlačit do nízkých cen tím, že se universita spokojí jen s několika přístupy a jsou ochotni vyjednávat pouze o tzv. „unlimited“ verzi.

Je také nutné si uvědomit, že pro producenty není konsorciální řešení charitativní činností, ale chladnou obchodní kalkulací, která má zajistit stálý růst objemu obrátu. Dalším faktorem je to, že v některých oblastech techniky, přírodních věd, medicíny a dalších atraktivních oborů, je hlavním a rozhodujícím zákazníkem producentů informačních zdrojů průmysl

– a akademická sféra se tomu buď musí přizpůsobit nebo se musí spokojit s řadou omezení při využívání takových zdrojů. Někteří producenti, podle naší zkušenosti např. Chemical Abstracts Service, sice o možnosti vytvoření konsorcia hovoří, ale jejich návrhy byly pro nás zatím prakticky nepřijatelné. V neposlední řadě zde hraje i roli organizační struktura naší akademické sféry, která se výrazně liší od daleko homogennějšího systému severoamerických universit, což je opět hlavní zákazník v nevýdělečné sféře, a zejména američtí producenti nejsou vždy ochotni se našim podmínkám přizpůsobit.

Literatura a zdroje informací:

- [1] Informační stránka “Programy na podporu výzkumu a vývoje MŠMT ČR”
<http://www.msmt.cz/cp1250/skupina3/Veda/DomPr/Default.htm>
- [2] Informace od řešitelů projektů programů MŠMT LB a LI.
Tímto všem řešitelům za poskytnuté informace děkujeme a za případná zkomolení jimi dodaných podkladů se omlouváme.

Příloha

Konsorciální informační projekty z programu MŠMT LI

LI00041 Velkoplošná licence na přístup do databáze Web of Science

- Nositel: Knihovna Akademie věd ČR, hlavní řešitel Ivana Kadlecová
- Inf. zdroj: Multioborová citační databáze Web of Science od ISI (<http://www.isinet.com>), 20-letá retrospektiva. Jedná se o www-podobu databází Science Citation Index, Social Science Citation Index, Arts & Humanities Citation Index. Databáze obsahuje týdně aktualizované údaje o člancích z více než 8.500 vědeckých časopisů ze všech oborů. Kromě bibliografických údajů a abstraktu jsou u každého článku uvedeny všechny jeho reference a také všechny jeho citace (odkazy na daný článek z novějších prací). Týdně v databázi přibývá na 25.000 nových záznamů a přes 400.000 citačních odkazů.
- Konsorc.: 28 účastníků – prakticky všechny VŠ, AV ČR, velké státní vědecké knihovny, NK ČR, CESNET.
Volné sdružení administrativně spravované přes CESNET.
- Platba: Roční licenční poplatek v řádu desítek miliónů Kč, z větší části hrazený grantem plus příspěvky členů konsorcia odvozené od velikosti instituce.
- Grant: 90 miliónů Kč na období 2000/2 – 2003/12
- Stav: Od 13.6.2000 dočasný provoz formou free-trial přístupu na server ISI do Philadelphie. Trvalý provoz se předpokládá cca od září 2000 po zprovoznění českého zrcadla serveru na UK Praha (neomezený počet souběžně pracujících uživatelů)
- Kontakt: Ivana Kadlecová, kadlec@lib.cas.cz

LI00035 Zpřístupnění plnotextových databází odborných zahraničních periodik na základě programu Open Society Institute EIFL-Direct

- Nositel: Národní knihovna ČR, hlavní řešitel Hana Nová
- Inf. zdroj: Plné texty celkem 3.300 časopisů od r. 1990 a další inf. zdroje (abstrakty, zprávy, příručky) především z oblasti sociálních a humanitních věd od EBSCO Publishing, jednoho z předních světových dodavatelů el. a tištěných časopisů, nabízené ve 4 dílčích databázích:
- Academic Search Elite (společenské a humanitní vědy)
 - Business Source Premier (ekonomie, finance, management, účetnictví, mezinárodní obchod)
 - Newspaper Source Plus (přes půl miliónů článků z více jak 100 novin v anglickém jazyce)
 - MasterFILE Premier (obecně zájmové tituly, obchod, zdraví, kultura)
- plus databáze Medline z oblasti lékařství a biomedicínského výzkumu (kompletní soubor od r.66, plus plné texty z 80 lékařských časopisů), producent Národní lékařská knihovna USA
- Konsorc.: Plošná multilicence pro neomezený počet neziskových organizací v rámci ČR. V dubnu 2000 bylo zaregistrováno 105 knihoven, které tvoří neformální konsorcium zapojené prostřednictvím Národní knihovny do projektu EIFL Direct (Electronic Information For Libraries) realizovaného společně firmou EBSCO a

Open Society Institute (součást sítě Sorosových nadací). V projektu je sdruženo 39 zemí, které tak tvoří největší světové informační konsorcium.

Platba: Jednorázová platba za roční celorepublikovou licenci v řádu milionů Kč ročně, hrazena z grantu

Grant: 24 milionů Kč na období 2000/2 – 2003/12

Stav: Přístup od ledna 2000 www-prohlížečem na <http://search.global.epnet.com>

Kontakt: Hana Nová, Hana.Nova@nkp.cz,
<http://www.nkp.cz/start/knihcin/periodika/eifl/eifl.htm>

LI00028 Multifunkční centrum Virtuální polytechnické knihovny jako zdroj informací a služeb pro oblast technických a aplikovaných přírodních věd

Nositel: Státní technická knihovna v Praze, hlavní řešitel Anna Patočková

Inf. zdroj: Science Direct (<http://www.sciencedirect.com/>) - plně on-line texty těch vědeckých časopisů z nakladatelství Elsevier Science, které v tištěné podobě odebírají členové konsorcia (tzv. křížový přístup, kdy každý člen konsorcia má přístup k el.verzi libovolného časopisu odebíraného kterýmkoliv členem konsorcia). V současnosti jde o 270 časopisů zejména z přírod. věd a medicíny.

Konsorc.: Konsorcium technických knihoven VPK má devět členů: ČVUT, TUL, UPar, VŠCHT, VUT, ZČU, STK Praha, SVK Ostrava, SVK Plzeň. K původnímu projektu Science Direct konsorcium VPK se posléze připojilo otevřené konsorcium dalších 28 akademických knihoven administrativně spravované společností Suweco CZ, s.r.o. Konsorcium je nadnárodní (slovenští účastníci).

Platba: Roční licenční poplatek za el.verze časopisů odvozený procentuálně od celkové sumy za odebírané tištěné časopisy (v současnosti odebírají členové konsorcia tištěné časopisy Elsevier Science v celkovém objemu 30 milionů Kč, resp. 20 mil po odpočítání duplicit). Poplatek hrazen z větší části z grantu VPK, doplatky členů konsorcia Suweco v řádu desítek tisíc Kč na člena. Podmínkou je nepřerušit odběr papírových verzí časopisů a 7% roční nárůst (již odebíraný časopis duplicitní s jiným členem konsorcia je možno vyměnit za jiný časopis Elsevier – možná koordinace akvizice).

Grant: 21.3 milionů Kč na období 2000/2 – 2003/12 na vybudování a zajištění kooperačního systému VPK (jednou z jeho součástí je i Science Direct).

Stav: Podpis smluv v rámci konsorcia Suweco do konce července 2000, od srpna se prepokládá aktivace přístupu. V další fázi je zvažována varianta on-site (zrcadlo serveru) a rozšíření konsorcia.

Kontakt: projekt LI: Anna Patočková, A.Patockova@stk.cz
konsorcium Suweco: Nina Suškevičová, suweco@telecom.cz,
<http://www.suweco.cz>

LI00044 Zajištění pokračování zpřístupňování a rozšíření možností chemického strukturního a reakčního databázového systému CrossFire

Nositel: VŠCHT Praha, hlavní řešitel Jaroslav Šilhánek

Inf. zdroj: CrossFire Beilstein – organická chemie (pokračování již z LB98084), nově zřízen přístup k modulům
CrossFire Gmelin – anorg. chemie a CrossFire EcoPharm od Beilstein Informationssysteme, <http://www.beilstein.com>. Reakční a strukturní databáze pokrývající

- dohromady celou oblast klasické chemie. Systém umístěn na serveru VŠCHT v Praze.
- Konsorc.: VŠCHT, UK-PřF, UK-FarmF HK, MU-PřF, UP-PřF, UPar, VFU, OU, VUT-ChemF, VUT-TechF ZL, AV-knihovna, AV-makromol, AV-Chemtech. Možnost přistoupení dalších institucí.
- Platba: Roční licenční poplatek hrazený z prostředků grantu a z příspěvků participujících institucí v poměru 1:1. Náklady na provoz serveru včetně pronájmu diskových polí s předinstalovanými čtvrtletními „upgrade“ zatím hradí VŠCHT Praha.
- Grant: 8.5 milionů Kč na období 2000/1 – 2003/12
- Stav: Probíhají jednání o podmínkách pokračování a rozšíření o báze „Gmelin“ a případné další moduly systému (např. modul EcoPharm pokrývající problematiku ekologických a farmaceutických oborů). Od 1. července byl jmenován nový zástupce producenta pro náš region, takže jednání bude nutno s velkou pravděpodobností začít od počátku.
- Kontakt: Jaroslav Šilhánek, silhanek@vscht.cz

LI00055 Konzorciální nákup biologických databází zemědělství

- Nositel: UP Olomouc, hlavní řešitel Svatopluk Rieger
- Inf. zdroj: Databáze Biological Abstracts (reference na články z téměř 6000 časopisů z oblasti life sciences, včetně biochemie, biotechnologií, botaniky, ekologie, životního prostředí, mikrobiologie, neurologie, farmakologie, zdravotnictví, zemědělství) a Zoological Records od firmy Biosis (<http://www.biosis.com>). Předpokládá se zpřístupnění dat prostřednictvím lokálního ERL serveru na UP.
- Konsorc.: Neformální konsorcium ČZU, JU, MU, OU, UK, UP, AV ČR (4 ústavy), NLK, NK ČR
- Platba: Jednorázová platba za roční celorepublikovou licenci v řádu milionů Kč ročně, plně hrazena z grantu.
- Grant: 17.9 milionů Kč na období 2000/1 – 2003/12
- Stav: Aktivace přístupu v červnu 2000
- Kontakt: Svatopluk Rieger, rieger@prfnw.upol.cz

LI00023 Medicínská virtuální knihovna (MEDVIK) – síťové sdílení informačních zdrojů pro VaV

- Nositel: Národní lékařská knihovna, hlavní řešitel Helena Bouzková
- Inf. zdroj: Rozšíření spektra sekundárních oborových medicínských zdrojů dostupných v ČR o CD-ROM báze a o on-line přístup do databázového centra STN International – oblast HEALTH (37 bází dat) a oblast MEDICINE (30 bází dat). Dodávání dokumentů prostřednictvím MEDVIK a JASON.
- Konsorc.: NLK, Inst. postgr. vzdělávání ve zdravotnictví, IKEM, Ústav hematologie a krevní transfuze
- Platba: Roční poplatek za přístup do databázového centra pro členy konsorcia.
- Grant: 19.8 milionů Kč na období 2000/1 – 2003/12
- Stav: Připraveno k otevření, čeká se až grantové prostředky dorazí na účet nositele.
- Kontakt: Helena Bouzková, bouzkova@nlk.anet.cz

LI00022 OCLC FirstSearch Service

- Nositel: Národní knihovna ČR, hlavní řešitel Hanuš Hemola

Inf. zdroj: Služba OCLC FirstSearch s přístupem k plným textům OCLC Base Package with Full Text od organizace OCLC. Služba FirstSearch kombinuje funkce souborných katalogů, meziknihovních služeb, dodávání dokumentů a přístupu k elektronickým plným textům dokumentů. Nejvýznamnější součástí je přístup k online soubornému katalogu OCLC, který obsahuje více jak 40 milionů bibliografických záznamů o dokumentech od 11. století po současnost, s lokacemi knihoven celého světa; ten bude sloužit jako základní informační zdroj pro poskytování meziknihovních výpůjčních služeb pro zabezpečení pracovníků vědy a výzkumu z celé ČR primárními dokumenty.

Kromě souborného katalogu (WorldCat) je zahrnut přístup do 12 dalších databází: ArticleFirst (bibliografické citace článků z 13.000 periodik), ContentFirst (seznamy obsahů periodik),

NetFirst (bibliografické údaje o odborných zdrojích na Internetu, včetně abstraktů a klasifikace),

PapersFirst (referáty ze světových konferencí, kongresů, symposií, výstav a workshopů od 1983),

ProceedingsFirst (seznamy obsahů sborníků z vědeckých konferencí), UnionLists (souborný katalog periodik s uvedenými lokacemi), WilsonSelect (plné texty článků z 800 periodik), WorldAlmanac (základní referenční zdroj s biografickými, encyklopedickými a statistickými údaji),

MEDLINE (medicínská informace), ERIC (bibliografie literatury z oblasti vzdělávání) a další.

Konsorc.: Neformální sdružení deseti nejvýznamnějších státních vědeckých knihoven (NK ČR, MZK, SVK OL, SVK ČB, SVK PL, SVK KL, SVK UL, SVK HK, SVK LI, SVK OS), které vzniklo na základě již existující smlouvy o Sdružení pro Českou národní bibliografii. Prostřednictvím těchto knihoven získají uživatelé ze všech regionů ČR rovnoměrný přístup k službě OCLC FirstSearch s přímou návazností na meziknihovní službu resp. mezinárodní meziknihovní službu (NK, MZK, SVK OL).

Platba: Roční poplatek za 10 přístupů, o které se dělí členové konsorcia.

Grant: 11.2 milionů Kč na období 2000/1 – 2003/12

Stav: Informační zdroj zpřístupněn členům konsorcia od 1.6.2000

Kontakt: Hanuš Hemola, Hanus.Hemola@nkp.cz ,
http://www.nkp.cz/refer_centrum/infozdr.html

LI002016 Zajištění základních dokumentografickýchází dat pro technické obory

Nositel: ČVUT Praha, hlavní řešitel Barbora Ramajzlová

Inf. zdroj: Základní dokumentografické báze pro technické obory, které byly v minulých letech zpřístupňovány izolovaně na některých technických VŠ v CD-ROM verzích:

Ei Compendex (producent Engineering Information Inc, pokrývá inženýrství chemické, mechanické, strojní, energetické, geologické, biologické, elektrické, automobilové, jaderné, vesmírné, počítačové, robotiku)

Inspec (od Institution of Electrical Engineers, pokrývá elektrické inženýrství, elektroniku, fyziku, informační technologie, počítače)

Metadex (od Cambridge Scientific Abstracts, vědy o materiálech)

Iconda (od Fraunhofer IRB, reference z 573 časopisů z oblasti stavitelství a plánování)

Ke všem čtyřem databázím se předpokládá jednotný přístup v rámci programu Dialog Online přes rozhraní DialogWeb, v jehož rámci budou propojeny bibliografické záznamy s plnými texty těch časopisů, které budou mít jednotliví členové sdružení předplaceny v tištěné verzi.

- Konsorc.: Účelové sdružení ČVUT, VUT, VŠB-TUO, TUL, UK
Platba: Roční skupinová licence pro on-line přístup k databázím a k navazujícím službám v řádu milionů Kč ročně (plně hrazeno z grantu), včetně možnosti dodávek plných textů dokumentů v elektronické podobě (z vlastních zdrojů členů sdružení).
Grant: 39.2 milionů Kč na období 2000/7 – 2003/12
Stav: Projekt schválen 30.6.2000
Kontakt: Barbora Ramajzlová, ramajzlo@vc.cvut.cz

LI002015 Zpřístupnění databáze MathSci matematické vědecké komunity

- Nositel: UK Praha, hlavní řešitel Drahomíra Hrušková
Inf. zdroj: MathSci (elektronická verze Mathematical Reviews od Americké matematické společnosti, distribuce Silver Platter) s kompletními retrospektivními daty od roku 1940. V první fázi CD-ROM báze s 8 souběžnými přístupy pro členy konsorcia provozovaná na ERL serveru; perspektivně není vyloučen přímý online přístup do (zrcadla) centrální databáze.
Konsorc.: Neformální konsorcium MFF UK, ZČU, VUT, ČVUT, AV ČR zahájilo pokusnou činnost již od ledna 2000. Po získání zkušeností možnost rozšíření konsorcia za předpokladu finanční spoluúčasti.
Platba: Ještě před zahájením projektu: z vlastních zdrojů zakoupena část dat MathSci a licence na 4 souběžně přistupující uživatele. Z grantu nový server, rozšíření licenčních přístupů na 8 uživatelů, dokoupení kompletní retrospektivy.
Grant: 1 milion Kč na období 2000/7 – 2003/12
Stav: Pokusný provoz od února 2000, projekt schválen 30.6.2000. Přístup na nový server cca od září 2000.
Navíc, nezávisle na grantu, bude pod záštitou JČMF pro členy konsorcia i další zájemce zřízen on-line přístup k databázi CompactMATH (elektronická verze Zentralblatt fuer Mathematik), získávané za recenzní činnosti členů.
Kontakt: Drahomíra Hrušková, Drahomira.Hruskova@mff.cuni.cz, Jiří Veselý, jvesely@karlin.mff.cuni.cz, <http://www.karlin.mff.cuni.cz/erl>

LI002043 Zabezpečení vědy a výzkumu v humanitních oborech základními informačními zdroji

- Nositel: UK Praha, hlavní řešitel Marie Paráková
Inf. zdroj: Celonárodní licence na on-line přístup do fulltextové databáze ProQuest 5000 (plné texty více jak 5000 humanitně orientovaných časopisů, <http://www.bellhowell.infolearning.com>) a bibliografické databáze PCI Web (Periodicals Contents Index, <http://www.chadwyck.com>, s retrospektivou do r. 1770). Pro 6 regionálně rozmístěných institucí bude zajištěn přístup do PCI Full Text (průběžně digitalizované články z PCI Web, zatím 100.000 článků), ostatním budou kopie článků poskytovány v rámci MVS. Na UK bude vytvořena a provozována archivní CD-ROM báze PCI. K plnotextové databázi ProQuest 5000 přístup prostřednictvím služby ProQuest Direct zahrnující databáze: Arts, Law, Humanities, Women, Social Sciences Plus Text, Education Complete, Career and Techni-

cal Education, Medical Library, Health, Pharmaceutical News Index, Applied Science and Technology, Computing, Telecommunications, Religion, ABI/Inform Global, European Business, Asian Business, Accounting and Tax, Banking Information Source).

- Konsorc.: K projektu se zatím přihlásily UK, MU, UP, ZUČ, JU, UJEP, VŠP, VŠE, AV ČR, NK ČR, otevřeno i dalším zájemcům.
- Platba: Roční celonárodní licence k ProQuest 5000 a PCI Web, plus 6 licencí pro přístup do PCI FullText – to vše v řádu desítek milionů Kč ročně.
- Grant: 84.4 milionů Kč na období 2000/3 – 2003/12
- Stav: Projekt schválen 30.6.2000, předpokládané zpřístupnění prvních bází již na podzim 2000
- Kontakt: Marie Paráková, marie.parakova@ruk.cuni.cz

LI002029 Efektivní zpřístupnění bibliografických databází zaměřených na sport

- Nositel: UP Olomouc, hlavní řešitel Marie Sýkorová
- Inf. zdroj: Bibliografické databáze na CD-ROM Sportdiscus, TourCD, Spolit, Spowis. Zpřístupnění uživatelům prostřednictvím ERL serveru (SportDiskus, TourCD) a UltraNet serveru (Spolit a Spowis).
- Konsorc.: UP-FTK, UK-FTVS, UK-PedF, MU-PedF, JU-PedF, OU-PedF, UJEP-PedF, VŠP-PedF, ZČU-PedF
- Platba: Roční poplatek za pevně daný počet souběžných přístupů (různý pro jednotlivé báze), plně z grantu.
- Grant: 4.8 milionů Kč na období 2000/7 – 2003/12
- Stav: Projekt schválen 30.6.2000
- Kontakt: Marie Sýkorová, sykorova@ftknw.upol.cz

LI002018 Konsorciální zpřístupnění plnotextové databáze Acta Sanctorum

- Nositel: Ústav pro klasická studia AV ČR, hlavní řešitel Jiří K. Kroupa
- Inf. zdroj: Fulltextová databáze Acta Sanctorum (6 plnohodnotných CD-ROM verzí plus vzdálený on-line přístup) od Chadwyck Healey. Základní zdroj hagiografických textů pro bádání o společnosti a kultuře raněkřesťanské a středověké Evropy. Databáze obsahuje kompletní texty 68 svazků Acta Sanctorum publikovaných v průběhu posledních tří století bollandisty. Navazuje na digitální verzi Patrologia Latina, která je již v ČR na vybraných akademických pracovištích k dispozici.
- Konsorc.: AV ČR, JU, UK, UP, ZČU, Česká křesťanská akademie
- Platba: Roční multilicenční poplatek za on-line přístup a příslušný počet CD-ROM verzí (každému ze členů konsorciálního sdružení zůstane po skončení projektu plnohodnotná CD-ROM verze); plně hrazeno z grantu.
- Grant: 11.2 milionů Kč na období 2000/7 – 2003/12
- Stav: Projekt schválen 30.6.2000
- Kontakt: Jiří K. Kroupa, kroupa@ics.cas.cz